

UDK 272(497.5)“1963/1972”(044.6)
061.2(497.1):272(497.5)“1963/1972”
<https://doi.org/10.53745/ccp.48.93.5>

Pregledni rad

Primljeno: 19. kolovoza 2023.

Prihvaćeno za objavljivanje: 1. travnja 2024.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL I CRKVENO-DRŽAVNI ODNOSI U NR/SR HRVATSKOJ

Danica MARČETA

Lanište 1i, 10 000 Zagreb
danica.marceta@gmail.com

Drugi vatikanski koncil, dvadeset i prvi u povijesti Crkve, održan je u Vatikanu od 11. listopada 1962. do 8. prosinca 1965. godine. Koncil je sazvaio i otvorio Ivan XXIII., a nakon njegove smrti, 3. lipnja 1963., vođenje Koncila nastavio je papa Pavao VI. Koncil je iznjedrio šesnaest dokumenata koji nisu jednake važnosti, ali kao cjelina tvore obiman i dalekosežan skup ideja, smjernica i poticaja. Donesena su četiri temeljna dokumenta koji se nazivaju konstitucije, zatim devet dekreta i tri deklaracije. U radu Koncila sudjelovali su biskupi iz cijelog svijeta, što je bila zamisao i želja Ivana XXIII., pa tako i biskupi iz Jugoslavije, koji su nakon dugog razdoblja izolacije mogli napustiti zemlju i posjetiti Rim. U ovom radu cilj mi je rasvijetliti okolnosti koje su dovele do mogućnosti odlaska biskupa na Koncil kao i stavove vlasti o Koncilu i praćenje Koncila u Jugoslaviji, što se najbolje oslikava u dokumentima Komisije za odnose s vjerskim zajednicama. Istraživanje se temelji na arhivskoj građi Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, koja je pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

KLJUČNE RIJEČI: *Drugi vatikanski koncil, Ivan XXIII., Pavao VI., Katolička Crkva, Jugoslavija, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama*

Uvod

Drugi vatikanski koncil (dalje: Koncil) održan je u Vatikanu od 1962. do 1965. u vrijeme pontifikata Ivana XXIII. i Pavla VI. To je bio dvadeset i prvi koncil u povijesti Katoličke Crkve (dalje: Crkve), po mnogočemu drukčiji od prethodnih, kako za njezinu unutarcrkvenu obnovu tako i za odnos prema suvremenom svijetu. Njegova specifičnost je i u tome što je u njegovu pripremu bila uključena opća Crkva. Naime, prije početka Koncila

papa je nastojao doznati s kakvim problemima i poteškoćama se susreće Crkva u cijelom svijetu. Prije sazivanja Prvog vatikanskog koncila konzultirano je samo 35 biskupa, a prijedloge za ovaj Koncil Ivan XXIII. tražio je od biskupa iz cijelog svijeta.¹ Deseto pripremno povjerenstvo sastojalo se od predsjednika pojedinačnih povjerenstava i predsjednika područnih ili nacionalnih biskupskih konferencija.²

Prvo zasjedanje i samo otvaranje Koncila bilo je 11. listopada 1962. godine na kojem je bilo prisutno 2450 od 2908 predviđenih crkvenih dostojanstvenika. Neki biskupi bili su prestari ili preslabi da bi sudjelovali na sjednicama, a većini biskupa u komunističkim zemljama tamošnje vlasti nisu odobrile putovanje. Tako su, primjerice, od 70 poljskih biskupa dozvolu za putovanje dobila samo njih petorica, a od 15 čehoslovačkih biskupa odobrenje su dobila samo trojica. Kasnije su ograničenja nešto ublažena, pa je na drugom zasjedanju bilo nazočno 27 poljskih biskupa.³ Na Koncilu su bila nazočna 24 od 27 biskupa iz Jugoslavije.⁴ Sudjelovale su i druge kršćanske Crkve koje su imale status promatrača. Na prvom zasjedanju bilo je nazočno 35 promatrača i njihov broj se na narednim sjednicama neprekidno povećavao.⁵

Koncil je završio 8. prosinca 1965., a tijekom njegova trajanja proglašeno je šesnaest dokumenata. Koncilski dokumenti podijeljeni su na tri skupine: četiri konstitucije pokazuju temeljnu orijentaciju Crkve, slijedi devet dekreta u kojima se nazire njihova primjena i tri deklaracije koje očituju neke specifične intencije Koncila.⁶

Osebnost Koncila je u tome što se nije odnosio samo na rasprave i donošenje dekreta, nego je bio povezan i s nekoliko velikih gesta koje se uklapaju u sam Koncil kao cjelinu. Odmah na početku Koncila došlo je do »kubanske krize«⁷ u kojoj je Ivan XXIII. svojim posredovanjem odigrao važnu ulogu. Biskupi su 20. listopada 1962. godine s Koncila uputili *Poruku svijetu*, u kojoj su istaknuli: »Nema čovjeka koji ne mrzi rat i koji žarko ne čezne za mirom.«⁸ Nekoliko dana poslije, 25. listopada, Radio Vatikan je objavio papinu poruku svijetu *Poziv na mir*.⁹ Na kraju drugog koncilskog zasjedanja papa Pavao VI. hodočasti u Svetu Zemlju od 4. do 6. siječnja 1964. i susreće se s patrijarhom Atenagorom. Putuje u Indiju od 2. do 5. prosinca 1964., a 4. listopada 1965. papa je govorio pred općom skup-

¹ Giancarlo ZIZOLA, *Utopija Ivana XXIII.*, Zagreb, 1997., str. 260.

² Knut WENZEL, *Mala povijest Drugoga vatikanskog koncila*, Zagreb, 2008., str. 16.

³ Austin FLANNERY, »Drugi vatikanski sabor«, *Suvremena katolička enciklopedija* (ur. Michael GLAZIER i Monika Konrad HELLOWIG), Split, 1998., str. 190.

⁴ Miroslav AKMADŽA, *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., str. 266.

⁵ A. FLANNERY, »Drugi vatikanski sabor«, str. 190.

⁶ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, Zagreb, 2008., str. XIV.

⁷ U drugoj polovici listopada 1962. instalirane su sovjetske nuklearne rakete srednjeg dometa na Kubi, prema njoj su plovili konvoji sovjetskih trgovačkih brodova. Predsjednik SAD-a John Kennedy tražio je 22. listopada od sovjetskog predsjednika Nikite Hruščova da SSSR demontira i povuče rakete s Kube, a ujedno je objavio i blokadu Karipskog mora te nalog da američka ratna mornarica zaustavi i pregleda sovjetske brodove u blokiranoj zoni. Američke oružane snage bile su spremne za invaziju na Kubu. Napetost je porasla do prijetnje nuklearnim ratom. Papa je 24. listopada sa svojim suradnicima pripremio tekst mirovne poruke za Moskvu i Washington, koja im je bila poslana preko sovjetske i američke ambasade u Rimu. Podrobnije vidi u: Vjekoslav CVRLJE, *Vatikanska diplomacija*, Zagreb, 1992., str. 58–59; Helmut KRÄTZL, *Moja crkva u svijetu papā*, Zagreb, 2022., str. 35–36; G. ZIZOLA, *Utopija Ivana XXIII.*, str. 13–20.

⁸ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond 310, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (dalje: KOVZ), pov. 147/1–1962., kut. 47. »Apel Koncila za mir«.

⁹ *Glas Koncila*, god. 1, br. 5, 31. listopada 1962., str. 2–5.

štinom Ujedinjenih naroda u New Yorku i pozvao na mir cijelo čovječanstvo, sve ljude, neovisno o njihovoj nacionalnoj ili religijskoj pripadnosti. Na samom kraju Koncila, na koncilskoj sjednici 7. prosinca 1965. u Rimu, Pavao VI. povukao je izopćenja iz 1054. godine, što je istodobno učinio i patrijarh Atenagora u Carigradu.¹⁰ Crkva je tim gestama htjela pokazala da želi ići ususret ljudima, stupiti u dijalog s drugim kršćanskim zajednicama, surađivati s državicima i raznim organizacijama na izgradnji mira,¹¹ da je spremna pridonositi dijalogu svih naroda u ravnopravnosti i slobodi da se što iskrenije i što bolje rješavaju zajednička pitanja kako ne bi više došlo do rata i uništenja. Dijalog je jedna od osnovnih ideja Koncila, i to dijalog sa svima.

U vrijeme kulturnih i društvenih previranja, političkih podjela, ateizma i vjerskog indiferentizma, svijetu je predstavljeno *novo lice Crkve*, lice milosrđa, blagosti i služenja. Angelo Giuseppe Roncalli za papu je izabran 28. listopada 1958. godine i uzeo je ime Ivan.¹² Sam papa Ivan XXIII. imao je veliko pouzdanje i vjeru u Božju providnost pa većinu odluka vezanih za Koncil donosi na blagdan Duhova. Koncil je nazvao »novom Pedesetnicom«, a u molitvi za Koncil moli Duha Svetoga da ponovi »u naše vrijeme čudesa kao u novoj Pedesetnici«¹³. Papa Franjo, proglašavajući svetim Ivana XXIII. 27. travnja 2014., istaknuo je: »sazivanjem koncila Ivan XXIII. pokazao je tankočutnu poslušnost prema Duhu Svetomu«¹⁴. Dobri papa, kako su ga zvali mnogi, svoj pontifikat usmjerio je na mir, dijalog s kršćanskim i nekršćanskim religijama kao i s ateistima te na odmrzavanje odnosa s komunističkim državama. Osluškujući znakove vremena, započeo je tzv. *aggiornamento*,¹⁵ kako bi Crkva mogla sudjelovati u rješavanju svjetskih pitanja u interesu čovjeka, neposrednim dijalogom sa svim ljudima, bez obzira na ideologiju, religiju i političku opciju. U želji da ostvari svoje ideje i provede ih u djelo, sazvao je Koncil, čime je iznenadio cjelokupnu svjetsku javnost. Uvidjevši da se u sveopćoj Crkvi događaju promjene koje su izazvale interes svjetske javnosti, vlast u Jugoslaviji marljivo se uključila u praćenje Koncila. Taj zadatak dobila je Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske.

U ovom radu, uvidom u spise Komisije za odnose s vjerskim zajednicama,¹⁶ cilj mi je prikazati kakva je bila percepcija Koncila u Jugoslaviji iz perspektive komunističke vlasti:

¹⁰ Tomislav ŠAGI-BUNIĆ, *Ali drugog puta nema*, Zagreb, 1986., str. 29.

¹¹ Iz Jeruzalema papa je uputio 240 poruka mira upraviteljima država i brojnim vjerskim predstavnicima, kao i predstavnicima međunarodnih organizacija i ustanova. Poruka koja je bila upućena predsjednicima država glasi: »Iz svetog grada Jeruzalema želimo vas uvjeriti o toplim molitvama koje upućujemo Bogu za dobrobit i mir svih naroda u pravdi i bratskoj ljubavi«. Vidi u: *Glas Koncila*, god. 3, br. 2, 26. siječnja 1964., str. 2.

¹² Giuseppe ALBERIGO, *Kratka povijest II. vatikanskog koncila*, Zagreb, 2008., str. 19. O liku, djelu i duhovnom životu Ivana XXIII. više u: G. ZIZOLA, *Utopija Ivana XXIII.*; IVAN XXIII., *Dnevnik duše i ostali pobožni spisi*, Zagreb, 2009.

¹³ G. ALBERIGO, *Kratka povijest II. vatikanskog koncila*, str. 29.

¹⁴ Usp. H. KRÄTZL, *Moja Crkva u svjetlu papâ*, str. 40.

¹⁵ Posuvremenjivanje i prilagođavanje Katoličke Crkve suvremenom svijetu. Upotreba tog izraza vezana je uz promijene koje je papa Ivan XXIII. pokrenuo sazivanjem Drugog vatikanskog koncila. Vidi u: *Opći religijski leksikon* (ur. Adalbert REBIĆ), Zagreb, 2002., str. 13. Detaljnije vidi: Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, »20 godina poslije Drugog vatikanskog koncila«, *Jeka jednoga Koncila* (ur. Vlado KOŠIĆ, Anton PERANIĆ), Zagreb, 1984., str. 40–41.

¹⁶ Institucija koju je osnovala vlada, a zadaća joj je bila regulirati odnose između države i vjerskih zajednica kako na saveznoj tako i na republičkim razinama. Više o osnivanju i radu Komisije u: M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, str. 44; Margareta MATIJEVIĆ, »Između partizana i pristojnosti.« *Život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)*, Zagreb, 2019., str. 207–212.

koje su teme pratila državna tijela vlasti, što su isticali kao bitno, što im se činilo opasno za komunistički poredak, koje ideje su htjeli da dopru do što šireg sloja svećenstva i naroda te kakav je bio njegov utjecaj na crkveno-državne odnose. Ovaj rad bi trebao odgovoriti na pitanje je li Koncil utjecao na položaj Katoličke Crkve u Jugoslaviji te na pregovore koji su vođeni između Svete Stolice i Jugoslavije u vrijeme njegova zasjedanja? Temom Drugog vatikanskog koncila uglavnom su se bavili teolozi, njegovim značenjem za crkvenu obnovu, a što se tiče utjecaja na politička zbivanja i međusobne odnose Crkve i države detaljnije i detaljnije možemo čitati u istraživanjima Miroslava Akmadže kao i drugih autora koji su pisali o odnosima Crkve i države u vrijeme komunizma.¹⁷

Osnovni izvor kojim ću se koristiti u ovom radu je fond Komisije za vjerska pitanja (dalje: Komisija) Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske iz Hrvatskog državnog arhiva. Fond Komisije količinski i sadržajno je bogat, a dokumentacija (razni spisi, molbe, predstavke, žalbe, čestitke, dopisi i direktive) najvećim dijelom se odnosi na Katoličku Crkvu, dok su druge vjerske zajednice manje zastupljene. Da je to razdoblje bilo bogato međusobnim susretima predstavnika Katoličke Crkve i državne vlasti vidi se i po opsegu arhivske građe. Primjerice, za 1960. godinu u Hrvatskom državnom arhivu nalaze se dvije kutije arhivske građe, dok za 1965. godinu ima sedam kutija. Kako bi što bolje rasvijetlila tu temu i prikazala koliko su komunističke vlasti bile zaokupljene Koncilom, poslužit ću se i novinama koje su bile u službi države.

1. Društveno-političke prilike u Hrvatskoj u vrijeme održavanja Koncila

Drugi vatikanski koncil održao se u stoljeću dvaju svjetskih ratova koji su duboko utjecali na cjelokupan svjetski poredak. To je bilo doba hladnoratovskih sukoba, blokovskih podjela, velikih ljudskih i materijalnih gubitaka. Međutim to je bilo i vrijeme napretka znanosti i tehnologije, atomske energije, velikog porasta pučanstva, dekolonizacije, vrijeme koje je vapilo za socijalnim humanizmom, materijalnom i duhovnom obnovom čovječanstva. Osluškujući znakove vremena, sedamnaest godina nakon Drugog svjetskog rata Ivan XXIII.,¹⁸ papa povjesničar i diplomat, saziva koncil na koji poziva biskupe iz cijelog svijeta, svih država i naroda. Koncilom je odškrinuo vrata Crkvi koja se našla iza »željezne zavjese« pa tako i biskupima iz Jugoslavije. Zemlje Istočnog bloka, kao i Hrvatska u Jugoslaviji, živjele su u totalitarnom režimu ateističkog komunizma. Odmah nakon rata Crkva u Jugoslaviji našla se na udaru Komunističke partije Jugoslavije (dalje: KPJ). Položaj Crkve u novonastalim okolnostima Akmadža opisuje ovako: »Katolička crkva posebice je bila na udaru nove vlasti, koja je pored toga što je u svojoj ideologiji bila ateistička, stvarala uvjerenje u svojim redovima koje je pokušavala prenijeti i na narod, da je Katolička crkva bila najveći saveznik ustaškog režima.«¹⁹ Takvo uvjerenje bilo je

¹⁷ Josip KAJINIĆ, *Kardinal Franjo Šeper. Uloga i značenje u promjenama u Katoličkoj Crkvi i društvu*, Zagreb, 2021.; Jure KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve. Povijest Katoličke Crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću*, Zagreb, 2019.; Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945.–1970.*, knj. II., Beograd, 2002.

¹⁸ H. KRÄTZL, *Moja Crkva u svjetlu papá*, str. 27–43.

¹⁹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.–1980.*, str. 15.

podloga za masovna uhićenja i ubijanja, montirane sudske procese te potpuni izgon Crkve iz društvenog i javnog života.

Nakon što je KPJ osudila i utamničila zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca,²⁰ zabranila gotovo sav katolički tisak,²¹ izbacila vjeronauk iz škola, uklonila vjerske simbole iz javnih ustanova okrenula se administrativnim zabranama i ograničenjima, donoseći razne zakone i uredbe. Crkva u Jugoslaviji našla se u izrazito teškoj situaciji preživljavanja. Takve okolnosti usmjerile su Crkvu na rad i prisutnost među narodom, što je u nadolazećim godinama rezultiralo velikim plodovima: porastom duhovnih zvanja, obnavljanjem katoličkog tiska, masovnim vjerničkim okupljanjima, hodočašćima i bogatim pastoralnim radom.

Nastupilo je razdoblje u kojem je vlast oprezno postupala s vjerskim zajednicama kako ne bi ugrozila ugled Jugoslavije na unutarnjem i međunarodnom planu. Ta je ideja prevladala posebice nakon 1960. godine kad se jugoslavenski komunizam u odnosu prema komunističkim zemljama tzv. »realnog socijalizma« predstavljao svijetu kao »socijalizam s ljudskim likom« i preuzeo vodstvo u bloku nesvrstanih zemalja svijeta.²² Sukladno promjenama koje su se dogodile u odnosu države prema Crkvi, pokrenuta je kampanja ublažavanja odnosa na svim razinama. Održan je sastanak u Komisiji s urednicima državnih novina *Borbe*, *Vjesnika*, *Politike*, *Večernjeg lista* kao i s predstavnicima *Tanjuga* i *Radio Zagreba*, na kojem su upozoreni da članci antireligioznog sadržaja u dnevним listovima često prelaze mjeru i ne suprotstavljaju se religioznosti u najprikladnijoj formi.²³ Pritisak stvarnosti, kriza unutarnjeg državnog poretka, složena vjerska i nacionalna situacija u zemlji kao i potreba boljih odnosa sa zapadnim svijetom povećavali su zanimanje Beograda za pronalaženje sporazuma s Crkvom i Svetom Stolicom.²⁴ U travnju 1960. godine veleposlanstvo Jugoslavije iz Belgije poslalo je dopis o razgovoru s predstavnicima belgijske vlade u kojem je pisalo da će odnos Jugoslavije prema Crkvi u velikoj mjeri utjecati na održavanje veza između dviju zemalja kao i s drugim katoličkim europskim zemljama.²⁵

Uvidjevši da represivnim mjerama, kažnjavanjima i zabranama gubi bitku protiv Crkve, KPJ počela je mijenjati taktiku: umjesto administrativnih zabrana tekuća pitanja rješavana su međusobnim razgovorima.²⁶ Povećanom broju kontakata predstavnika vlasti s biskupima i svećenicima u velikoj mjeri pridonio je i Koncil.

²⁰ Nadbiskup Alojzije Stepinac osuđen je na šesnaest godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava u trajanju od pet godina. Nakon šest godina sužanjstva nadbiskup Stepinac prebačen je iz zatvora u Lepoglavi u kućni pritvor u rodni Krašić, gdje je i preminuo 10. 2. 1960., vidi u: M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, str. 65.–84; Juraj BATELJA, *Živjeti iz vjere, Duhovni lik i pastoralna skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.

²¹ Više: Juraj Mirko MATAUŠIĆ, »Prihvat Drugog vatikanskog koncila u Hrvatskoj na primjeru katoličkog tiska i odnosa Crkve prema medijima«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 2, Zagreb, 2006., str. 499.–660.

²² Juraj KOLARIĆ, »Kardinal Franjo Šeper kao koadjutor i nadbiskup zagrebački«, *Veritatem facientes in caritate. Zbornik radova Međunarodnog simpozija o kardinalu F. Šeperu povodom 20. obljetnice smrti*, Zagreb, 2001., str. 109.

²³ HDA, KOVZ – zapisnici, knj. 3, Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja NRH od 13. 3. 1961.

²⁴ Agostino CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti*, Zagreb, 2001., str. 312.

²⁵ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945. –1970.*, str. 455.

²⁶ U referatu koji je podnesen na savjetovanju predsjednika komisija za vjerska pitanja piše »da je ipak najefikasniji oblik utjecaja kroz neposredne kontakte sa svećenicima [...] Ti kontakti i susreti s njima treba da budu iskorišteni u izvjesnoj mjeri za naš utjecaj na njih [...] svakako je najveća greška ukoliko se zauzme

U vrijeme pripreme Koncila neki biskupi iz Jugoslavije sudjelovali su u pripremnim komisijama zbog čega su često morali putovati u Rim. Budući da su biskupi za izlazak iz zemlje trebali dopuštenje državnih tijela, bili su primorani svraćati u Komisiju kako bi dobili preporuku za izdavanje putovnice. Članovi Komisije dobili su napatuk da obave razgovore i saznaju što više informacija vezanih za Koncil i Crkvu u svijetu i zemlji te u Vatikan prenesu neke stavove i zahtjeve državnih vlasti.²⁷ Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja održanoj 15. lipnja 1961. godine zaključeno je da se svećenicima ne izdaju »olako putne isprave, štoviše da se u tom postupku svećenike, baš zbog toga što su svećenici, tretira drugačije od ostalih građana«²⁸.

Svoje nezadovoljstvo takvim postupanjem izrazio je zagrebački nadbiskup Franjo Šeper predsjedniku Komisije Stjepanu Ivekoviću na sastanku 3. ožujka 1962. godine s molbom da mu izdaju vizu bar za dva putovanja odjednom. Iveković je naglasio da razgovor vodi po ovlaštenju Savezne komisije za vjerska pitanja i da je pozvao Šepera na razgovor kako bi iznio stavove državnih vlasti o pojedinim postupcima Crkve. Pitanja o kojima se razgovaralo odnosila su se na emisije Radio Vatikana, koje su po njegovu mišljenju bile sadržajno direktno neprijateljske, osobito one koje su govorile o Stepincu. Prigovorio je i zbog spominjanja Crkve u Jugoslaviji u kontekstu *Crkve šutnje*. Iveković je izrazio nezadovoljstvo i stanjem u Zavodu sv. Jeronima, napominjući da su u Zavodu i dalje emigranti skupa sa svećenicima iz zemlje, a da rektor Đuro Kokša nastupa kao predstavnik progonjene Crkve. Nadbiskup Šeper stao je u obranu rektora Kokše, ističući njegovu lojalnost. Na kraju razgovora Iveković je istaknuo da država nije za zaoštavanje odnosa, nego za normalizaciju. Međutim, ipak je upozorio: »ako se ništa ne promijeni da će država morati revidirati svoju politiku i obustaviti izdavanje putovnica«²⁹.

Takva postupanja prema Crkvi više nisu bila poželjna, a bila su i kontraproduktivna s obzirom na to da su oči cijeloga svijeta bile uprte u događanja na Koncilu, čega su itekako bila svjesna državna tijela vlasti. Stoga su se i u Jugoslaviji ozbiljno pozabavili praćenjem Koncila. Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja, održanoj 21. studenoga 1962. godine, istaknuto je da ni jedna tiskara ne smije tiskati ništa od vjer-

stav da gubimo vrijeme ako razgovaramo sa svećenicima. Isto tako je greška ako se u razgovoru postavljamo provokativno kao da razgovaramo s protivnom strankom [...] jasno je da dotični svećenik drugi put neće doći na razgovor. HDA, KOVZ, pov. 63/1.–63, kut. 49.

²⁷ Na sjednici Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske od 21. travnja 1960. podneseno je iscrpno izvješće o svakom biskupu, kako bi članovi bili spremni za razgovor. U: HDA, KOVZ – zapisnici, knj. 1, Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja NRH od 21. 4. 1960.; Komisija za vjerska pitanja Hrvatske 23. siječnja 1964. poslala je dopis predsjednicima Općinskih skupština Šibenika, Đakova, Krka, Križevaca, Rijeke, Dubrovnika, Splita, Pazina, Ogulina i Hvara u kojem piše »Nedavno su se vratili u Jugoslaviju katolički biskupi koji su učestvovali na radu druge sesije II. Vatikanskog koncila. U vezi s ovim smatramo za korisno da predstavnici Vaše Komisije za vjerska pitanja nađu pogodne motive za susret s biskupima. Prilikom tih susreta kroz razgovore o problemima u biskupiji ..., neupadno predite na pitanja u vezi s njihovim boravkom na Koncilu, vješto ispitajte njihovo mišljenje o temama koje su tu raspravljene, o novim strujanjima koja su došla do izražaja, o odnosu crkve s državom kod nas...«. HDA, KOVZ, pov. 12/1.–64, kut. 52.

²⁸ HDA, KOVZ, pov. 171/1.–1961., kut. 44. Informacija o porastu putovanja klera u inozemstvo.

²⁹ HDA, KOVZ, pov. 60/1.–1962., kut. 45. Zabilješka o razgovoru nadbiskupa Franje Šepera i predsjednika Komisije za vjerska pitanja Stjepana Ivekovića od 3. 3. 1962.

skih sadržaja bez znanja Uprave državne bezbjednosti i Komisije te da staleška udruženja katoličkih svećenika³⁰ u svojim listovima trebaju pisati o događajima na Koncilu.³¹

Informacije o Koncilu članovi Komisije nastojali su dobiti od svećenika i biskupa prilikom međusobnih razgovora.³² Stoga je u vrijeme održavanja Koncila došlo do porasta razgovora predstavnika vlasti s biskupima i svećenicima. Komisija SR Hrvatske dostavila je Saveznoj komisiji za vjerska pitanja podatke o kontaktima s vjerskim zajednicama za 1963. godinu. Konstatirano je da je došlo do znatnog porasta međusobnih susreta u odnosu na prethodnu godinu, osobito s predstavnicima Katoličke Crkve. S trinaest biskupa obavljeno je trideset i dva razgovora te preko sto razgovora sa svećenicima.³³ U 1964. godini održano je tisuću i dvjesto razgovora s predstavnicima Katoličke Crkve u općinskim komisijama, a u republičkoj komisiji održano je oko dvjesto razgovora, od čega jedanaest razgovora s pet provincijala i devet razgovora sa šest biskupa te tri razgovora s nadbiskupom Šeperom.³⁴

2. Stavovi državnih vlasti o promjenama u Katoličkoj Crkvi u vrijeme Koncila

U Jugoslaviji su naslućivali da se u Vatikanu događa nešto velebno i značajno, stoga su počeli marljivo pratiti sve događaje i informacije vezane za papu Ivana XXIII. i promjene u Crkvi. Pisani su elaborati i referati, izrađivane razne analize i organizirana savjetovanja članova Komisije i državnih tijela. Na početku pontifikata Ivana XXIII. u stavovima državnih vlasti izražavane su sumnje u njegove namjere. U informacijama Komisije NR Hrvatske o aktualnim pitanjima iz odnosa Crkve i države može se čitati sljedeće: »Iako pontifikat Ivana XXIII. karakterizira trezvenije gledanje na događaje i veća elastičnost u približavanju pitanjima koja interesiraju Crkvu, stav Vatikana prema socijalističkim zemljama u suštini ostaje isti. To se najbolje vidi po propagandi protiv komunističke ideologije i njenih pristalica čiji napadi na komunizam i zemlje iza *gvozdene zavjese* ne prestaju. Na planu borbe protiv komunizma je i inicijativa pape Ivana XXIII. za sazivanje jednog općeg Kršćanskog kongresa koji bi trebao okupiti *Kristove sljedbenike* u borbi protiv crvene opasnosti koja prijete likvidacijom Katoličke crkve.«³⁵ Kako u svijetu tako i u komunističkim zemljama polako se uviđalo da će promjene u Katoličkoj Crkvi imati pozitivan doprinos izgradnji međunarodne zajednice, stoga su mnogi htjeli biti dionici toga procesa.

³⁰ Društvo je osnovano i egzistiralo pod pokroviteljstvom države. U svojoj djelatnosti nije imalo gotovo nikakve samostalnosti. Svi važniji potezi dogovarani su na sjednicama Komisije za vjerska pitanja. U vrijeme održavanja Koncila vlast se nastojala poslužiti Društvom kao glavnim promotorom koncilskih ideja. Vidi više u: M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, str. 131.–139.

³¹ Usp. M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, str. 267.

³² U razgovoru nadbiskupa Šepera i Marka Blaževića, člana Komisije i podpredsjednika Gradske skupštine grada Zagreba, Blažević je pokazao veliko zanimanje za Koncil. Na kraju susreta Šeper je Blaževiću poklonio komplet *Glasa Koncila* kako bi se što bolje upoznao s koncilskim materijalima jer je u razgovoru pokazao veliko zanimanje za takva pitanja. Vidi u: HDA, KOVZ, pov. 23/1.–64., kut. 52. Zabilješka o razgovoru nadbiskupa F. Šepera i M. Blaževića 21. 1. 1964.

³³ HDA, KOVZ, pov. 167/1.–63., kut. 51.

³⁴ HDA, KOVZ, knjiga zapisnika br. 7., 19. 2. 1965.

³⁵ HDA, KOVZ, pov. 115/1.–1960., kut. 41.

Papina enciklika *Mater et Magistra*, u kojoj je kao ključan međunarodni problem naglašen problem razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja, zainteresirala je državne vlasti u Jugoslaviji.³⁶ Enciklika je izašla 15. svibnja 1961. godine, prije nego što je održana I. konferencija nesvrstanih zemalja u Beogradu, u rujnu 1961. godine.³⁷ Papa čovjeka stavlja u središte kršćanskih ideja, »čovjek pojedinac nužno je temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova«³⁸, a govoreći o odnosima nejednako razvijenih zemalja, kaže: »U naše je vrijeme možda najvažnije pitanje: kakvi moraju biti odnosi između zemalja gospodarsko naprednih i onih čiji je razvoj u tijeku, jedne uživaju blagostanje, druge trpe krajnju bijedu [...] one zemlje koje obiluju svim dobrima ne smiju biti bez razumijevanja za položaj onih zemalja gdje se stanovništvo bori s tolikim unutarnjim poteškoćama da je neimaštinom i glađu gotovo dotučeno i ne može kako treba uživati ni najosnovnija čovjeku vlastita prava.«³⁹

Komunistički službenici koji su bili zaduženi za praćenje Crkve nakon što su dobro proučili, naučili i analizirali encikliku postali su njezini revni promotori kako u svojim redovima tako i u »redovima klera«, nastojeći istaknuti misli i ideje koje bi mogle koristiti jugoslavenskom državnom poretku.⁴⁰ U gotovo svim razgovorima s biskupima i svećenicima komunistički službenici su se pozivali na papine stavove iznesene u toj enciklici. Na savjetovanju predsjednika općinskih i kotarskih narodnih odbora i predsjednika komisija za vjerska pitanja, koje je održano u Izvršnom vijeću Sabora Hrvatske 22. ožujka 1963. godine jedan od iznesenih zaključaka glasi: »u svim razgovorima podvlačiti da se očekuje da će pozitivne misli izražene u Papinim govorima i enciklikama naći primjenu u praktičnom radu i držanju katoličkog svećenstva u zemlji«⁴¹.

U početku je postojala svojevrсна nedoumica kako reagirati na promjene u Crkvi, postojala je bojazan da se može doći u situaciju preuranjene ili zakašnjele reakcije na određene događaje, kao što je nesudjelovanje Srpske pravoslavne Crkve na Koncilu.⁴² S osobitom pozornošću praćene su male geste približavanja Vatikana i Sovjetskog Saveza.⁴³

³⁶ Tijekom rasprave o ateizmu, biskup ljubljanski Jožef Pogačnik je naglasio da je enciklika bila zanemarena od strane katolika, ali pažljivo proučavana od strane državnih vlasti u Jugoslaviji. Vidi u: R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, str. 472.

³⁷ V. CVRLJE, *Vatikanska diplomacija*, str. 49.

³⁸ IVAN XXIII., *Mater et Magistra*, u: *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka (1891. – 1991.)*, (ur. Marijan VALKOVIĆ), Zagreb, 1991., br. 219.

³⁹ *Isto*, br. 157.

⁴⁰ Predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja, Moma Marković, u jednom izlaganju je istaknuo: »potrebno bi bilo da ofenzivnije nastupamo kako u pogledu kontakata i u pogledu tumačenja onoga što se na Koncilu događa kao što su to, na primjer, napravili drugovi iz Bosne [...] Drugovi u Bosni su organizirali da se svećenicima Katoličke crkve tumače pitanja s Koncila kako ne bi bili uvek reakcionarni biskupi ti, koji će na taj način tumačiti ta pitanja.« HDA, KOVZ, 63/1–63, kut. 49.

⁴¹ HDA, KOVZ, 63/1–63, kut. 49.

⁴² HDA, KOVZ, pov. 59/1–63, kut. 49. Zabilješka o razgovorima vođenim u Ambasadi FNRJ u Rimu u vezi odnosa Jugoslavija – Vatikan.

⁴³ Predsjednik SSSR-a Nikita Hruščov 1962. poslao je poruku papi s čestitkom za Božić. Vidi u: G. ZIZOLA, *Utopija Ivana XXIII*, str. 26. Riješen je slučaj ukrajinskog nadbiskupa Josyfa Slipyja, koji je napustio SSSR i došao u Rim 9. veljače 1963. Vidi u: A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti*, str. 85. Početkom ožujka 1963. papa se susreo s direktorom dnevnika *Izvestija* Aleksejem Adžubejem, kojeg je pratila supruga Rada, kći Predsjednika Hruščova. Vidi u: *Glas Koncila*, god. 2, br. 4, 17. studenoga 1963., str. 13; G. ZIZOLA, *Utopija Ivana XXIII*, str. 167–176.

Papinu encikliku *Pacem in terris*⁴⁴, objavljenu 11. travnja 1963., vlast je prihvatila s odobravanjem pa je tako ubrzo stavljena u listu Staleškog društva katoličkih svećenika. Novine *Danica* tu su encikliku objavile u svibanjskom broju iste godine,⁴⁵ a i državni tisak donio je nekoliko članaka i komentara.⁴⁶ U izvješću Komisije o aktualnim pitanjima iz odnosa Crkve i države napisano je da enciklikom dominira »misao mira« te da je zbog toga i pobudila veliki interes svjetske javnosti. Istaknuta je njezina važnost za politički život Jugoslavije jer je otvarala široke mogućnosti za suradnju s katoličkim svećenicima, uz napomenu da treba imati u vidu da je »ovaj dokument prije svega donijet u cilju jače afirmacije Crkve«⁴⁷.

Vlast je smatrala da novonastalim zbivanjima u Crkvi treba davati ponajprije političko značenje i ne gledati ih samo kao na moguću akciju Crkve koja nastoji riješiti neka unutarcrkvena i dogmatska pitanja. Budući da je vlast radila na stvaranju podjela kod katoličkog klera, smatrali su da, koristeći se stavovima iznesenim u enciklici, treba pojačati aktivnost tijela vlasti na tom polju, ponajprije pružajući aktivnu pomoć »realističnim snagama« kako ne bi »reakcionarni« dio svećenstva razvio inicijativu u pogledu objašnjavanja stajališta iznijetih u enciklici i u nekim dokumentima i materijalima s Koncila. Zaključeno je da je riječ o vrlo »delikatnom poslu« koji zahtijeva dobro poznavanje svih stavova i korištenje najpogodnijih metoda. Stoga su smatrali da aktivnosti treba provoditi ponajprije preko pogodnih čimbenika u samoj Crkvi pri čemu se ne bi trebalo ograničiti samo na svećenike članove Staleškog društva nego i na sve ostale, a posebno na one koji su umjereniji ili se kolebaju. Zapravo cilj je bio da se »pored produbljivanja diferencijacije na pitanju odnosa prema državi i na pitanju odnosa unutar same Crkve, ostvari i utjecaj na episkopat da i on da aktivniju podršku stavovima umjerenijih snaga u Crkvi«⁴⁸.

Osim izdavanja enciklike u kojoj govori o miru, obraćajući se svim ljudima, ističući da je mir stvar svih naroda, papa poduzima i konkretne mjere, prije svega svojom politikom dijaloga s državama Istočne Europe. Tako je papa jasno pokazao da želi stupiti u dijalog sa svim ljudima dobre volje, pa čak i s onima koji su često ometali ili zabranjivali djelovanje Crkve. Agostino Casaroli,⁴⁹ diplomatski stručnjak Svete Stolice i bliski suradnik

⁴⁴ U enciklici su iznesena stajališta Svete Stolice i Crkve o strategiji ekonomskog razvoja manje razvijenih zemalja i problemi mira i razoružanja. Obuhvaćena su i druga aktualna pitanja: osnovna ljudska prava i demokratske slobode – prava na egzistenciju i pristojan život, prava na moralne i kulturne vrijednosti, pravo na vjerovanje prema diktatu savjesti, pravo na slobodan izbor zvanja, pravo na političko opredjeljenje, zatim pitanje rasne diskriminacije, odnosi među državama, uloga svjetske organizacije UN-a itd. Vidi u: IVAN XXIII., *Pacem in terris, Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka (1891.–1991.)*, (ur. Marijan VAL-KOVIĆ), Zagreb, 1991.

⁴⁵ HDA, KOVZ, 63/1–63., kut. 49.

⁴⁶ »Pozitivan smisao enciklike pape Ivana XXIII. *Pacem in terris*«, *Vjesnik*, 28. 4. 1963., str. 4; »Papa revizije«, *Vjesnik*, 4. 6. 1963., str. 4.

⁴⁷ HDA, KOVZ, pov. 115/1–63., kut. 50.

⁴⁸ HDA, KOVZ, pov. 115/1–63., kut. 50.

⁴⁹ Kardinal Agostino Casaroli (1914. – 1998.) bio je zadužen za diplomatske odnose Svete Stolice s komunističkim zemljama. Na poticaj Ivana XXIII., Casaroli u proljeće 1963. ostvaruje prve kontakte s komunističkim vlastima u Budimpešti i Pragu. U dugom razdoblju vodio je razgovore s Mađarskom, Čehoslovačkom, Jugoslavijom i Poljskom. U Beogradu 1966. potpisao je *Protokol* između Svete Stolice i Jugoslavije. Bio je bliski suradnik Ivana XXIII., Pavla VI. i Ivana Pavla II. Imenovan je kardinalom 1979. godine. Vidi više u: A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti*, str. 53–59.

Ivana XXIII., posvjedočio je kako mu je papa jednom prigodom rekao: »Crkva može imati mnogo neprijatelja, no ona nije nikomu neprijatelj. Jer, Crkva voli ljude.«⁵⁰

Nakon smrti pape Ivana XXIII. predsjednik Sabora SR Hrvatske Vladimir Bakarić uputio je nadbiskupu Šeperu poruku s izrazima sućuti, a za papu je napisao: »Bio je to čovjek kakvog je današnji svijet na tom mjestu upravo trebao. Njegova je smrt gubitak ne samo za Katoličku crkvu nego i za čovječanstvo.«⁵¹ Papa je doživio samo prvo zasjedanje, ali je Crkvu stavio u gibanje koje se nije moglo zaustaviti njegovom smrću 3. lipnja 1963. godine.

U Jugoslaviji su sve više postajali svjesni činjenice da je Crkvu nemoguće uništiti, stoga su je nastojali po mogućnosti uporabiti za neke svoje potrebe, posebice u jačanju svog međunarodnog položaja. To je posebno došlo do izražaja u pripremama puta u Južnu Ameriku Josipa Broza Tita, predsjednika Jugoslavije. Bojeći se neprijateljskih akcija emigracije, državne vlasti su nastojale dobiti pozitivne izjave jugoslavenskih biskupa kako bi na taj način pokazalo međunarodnoj zajednici da se odnosi s Crkvom normaliziraju. Tako je predsjednik Komisije SR Hrvatske Ivo Senjanović u razgovoru s nadbiskupom Šeperom 14. rujna 1963. pitao nadbiskupa može li dati izjavu u kojoj bi podržao putovanje predsjednika Tita u Južnu Ameriku. Šeper je odbio tu mogućnost, ustvrdivši da on nema običaj davati izjave za javnost. Senjanović je naglasio da je Titovo putovanje zalaganje za svjetski mir i da se ono podudara s nastojanjima za koja se zalagao papa Ivan XXIII. te da bi izjava nadbiskupa Šepera bila u duhu enciklike *Pacem in terris*.⁵² Splitski biskup Frane Franić bio je izložen sličnoj retorici u svrhu davanja podrške Titovu putu. Međutim, biskup je odbio dati takvu izjavu uz konstataciju »da se mir koji je nužan komunizmu želi postići političkim sredstvima dok se Katolička crkva zalaže za skroz drugi mir«⁵³. Zadarski nadbiskup Mate Garković izjavu nije dao, ali je predsjedniku Općinske skupštine Zadra Jovici Jokiću rekao da će se zalagati za izjavu Biskupske konferencije Jugoslavije. Naglasio je da će od nje imati više koristi nego da je biskupi daju pojedinačno.⁵⁴ Molbe i zahtjevi upućivani su i prema drugim biskupima, međutim većina ih je odbila dati takvu izjavu.⁵⁵

U Jugoslaviji je vlast uspostavila sustav kojim je Crkvu u zemlji kontrolirala i ometala raznim metodama. Međutim, velik problem pričinjavali su im svećenici preko granice, kao i ostali emigranti.⁵⁶ Upravo su u odlasku biskupa na Koncil vidjeli priliku i mogućnost

⁵⁰ Usp. A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti*, str. 43.

⁵¹ HDA, KOVZ, pov. 74/1–1963., kut. 49.

⁵² HDA, KOVZ, pov. 74/1–1963., kut. 50. Zabilješka o razgovoru vođenom između predsjednika Komisije SR Hrvatske I. Senjanovića i zagrebačkog nadbiskupa F. Šepera, 14. 9. 1963.

⁵³ HDA, KOVZ, pov. 75/1–1963., kut. 50. Zabilješka o razgovoru vođenom između predsjednika Komisije za vjerska pitanja Kotarskog narodnog odbora Splita, Jakova Odrljina i splitskog biskupa Frane Franića, 15. 9. 1963.

⁵⁴ HDA, KOVZ, pov. 55/1–1963., kut. 49. Zabilješka o razgovoru vođenom između J. Jokića predsjednika Općinske skupštine Zadra i nadbiskupa M. Garkovića 14. 9. 1963.

⁵⁵ HDA, KOVZ, pov. 75/1–1963., kut. 50. Izjave podrške dali su beogradski nadbiskup Josip Ujčić, dubrovački biskup Pavao Butorac i biskup Gabrijel Bukatko.

⁵⁶ Veliki problem u odnosima Crkve i države bio je u djelovanju svećeničke emigracije i njihov odnos s političkim iseljeništvom. Komunističke vlasti su smatrale da se svećenici izvan zemlje udružuju s političkim iseljenicima zbog organiziranog djelovanja protiv Jugoslavije. Državna tijela vlasti u Jugoslaviji posebnu pozornost su usmjerila na djelovanje iseljenih svećenika u Zavodu sv. Jeronima u Rimu. U izvješćima Komisije uz Krunoslava Draganovića i Ivana Tomasa za koje je je vlast smatrala da vrše neprijateljsku promidžbu protiv

utjecaja na emigraciju. Očekivali su da će sama činjenica što biskupi mogu sudjelovati na Koncilu popraviti sliku položaja Crkve u zemlji. U tu svrhu upućena je i predstava Biskupskoj konferenciji Jugoslavije 30. ožujka 1963. godine u kojoj se traži da biskupi poduzmu odgovarajuće mjere kako bi sa svoje strane utjecali da se neprijateljska aktivnost rimokatoličkih svećenika emigranata iz Jugoslavije onemogućí. U predstavi je istaknuto da bi to bilo u skladu sa »stavovima koji su došli do izražaja na Koncilu«⁵⁷. Javne osude sa strane biskupa nije bilo, a na predstavku je odgovoreno tek 3. svibnja 1964. godine.⁵⁸ Budući da su biskupi u svom odgovoru iznijeli svoju nenadležnost i nemogućnost u poduzimanju mjera protiv svećenika u inozemstvu, predsjednik Komisije SR Hrvatske Senjanović posjetio je nadbiskupa Šepera kako bi mu iznio stavove i primjedbe državnih tijela. U razgovoru je pokušao utjecati na nadbiskupa Šepera da zajedno s ostalim biskupima kod svećenika suzbijaju sve pojave narušavanja pozitivnih propisa kao što to čine komisije za vjerska pitanja kad su u pitanju lokalna tijela vlasti koja se ponekad vode »uskim gledištima ili trenutačnim interesima«⁵⁹.

U Saveznoj komisiji za vjerska pitanja isticali su da je potrebno davati veću podršku onim biskupima koji imaju slična stajališta kao i papa. Zadovoljni razvojem stanja na Koncilu, smatrali su da treba omogućiti pojačano informiranje svećenstva i javnosti o Koncilu, kako preko crkvenog tako i preko državnog tiska.⁶⁰ Kao i uvijek dotad urednicima je sugerirano što trebaju pisati: »treba voditi računa da dnevna štampa nađe odgovarajuću mjeru za pisanje o ovim pitanjima. Radi toga je potrebno da republičke vjerske komisije i nadležni organi u općini budu u stalnom kontaktu s uredništvima listova te da im pomažu.«⁶¹ Takva upozorenja upućivana su i urednicima katoličkih listova.⁶²

Jugoslavije, spominju se i drugi svećenici: Pavao Jesih, Ante Matacin, Stjepan Kukulja, Stjepan Lacković, Vendelin Vasilj, Krešimir Zorić i Josip Bujanović. U šezdesetim godinama prošlog stoljeća veliki broj Hrvata odlazi na privremeni rad u inozemstvo, samim time javila se i potreba za slanjem većeg broja svećenika dušobrižnika. Državne vlasti su se pribojavale da će doći do povezivanja svećenika i radnika sa svećenicima i političkim iseljenicima koji su se od ranije nalazili u inozemstvu. Vidi više u: Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, Zagreb, 2010., str. 11–27; Miroslav AKMADŽA, »Odnos komunističkih vlasti u Jugoslaviji prema hrvatskom iseljeničkom katoličkom svećenstvu«, *Hrvatska izvan domovine. Zbornik radova predstavljenih na prvom Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23. – 26. lipnja 2014.* (ur. Marin SOPTA, Franjo MALETIĆ, Josip BEBIĆ), Zagreb, 2014., str. 261–273; Wollfi KRAŠIĆ, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, Zagreb, 2018. Državne vlasti bile su suočene i s povećanim brojem zahtjeva Katoličke Crkve za slanjem svećenika na studij u inozemstvo. Zadarski nadbiskup Mate Garković u razgovoru s predsjednikom Komisije Hrvatske S. Ivekovićem, 26. 4. 1962. postavio je pitanje odlaska svećenika na studij u Rim. Iveković je odgovorio da će to biti moguće kad Zavod sv. Jeronima bude očišćen od svećenika emigranata. HDA, KOVZ, pov. 62/1962., kut. 45. Zabilješka o razgovoru vođenom između predsjednika Komisije NR Hrvatske, S. Ivekovića i zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića 26. 4. 1962.

⁵⁷ HDA, KOVZ, pov. 185/1.1964., kut. 64. Predstavka Saveznog izvršnog vijeća predsjedništvu Biskupske konferencije od 30. 3. 1963.

⁵⁸ HDA, KOVZ, pov. 185/1–1964., kut. 64. Odgovor Biskupske konferencije na predstavku Saveznog izvršnog vijeća.

⁵⁹ HDA, KOVZ, pov. 23/1–1964., kut. 52. Zabilješka o razgovoru vođenom između predsjednika Komisije za vjerska pitanja SRH, I. Senjanovića i zagrebačkog nadbiskupa F. Šepera 10. 7. 1964.

⁶⁰ HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47. Zapisnik sa sjednice Savezne komisije za vjerska pitanja od 27. 11. 1962.

⁶¹ HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47.

⁶² Tajnik Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske Zlatko Frid upozorio je Ivana Čuka, glavnog i odgovornog urednika *Glasnika sv. Antuna Padovanskog*, da su članci o Koncilu napisani u listu »bližidi« i da čitatelja ne informiraju o stavovima jugoslavenskih biskupa. HDA, KOVZ, pov. 18/1–1963., kut. 49.

Jugoslavenska javnost povremeno je obavještavana o Koncilu preko dnevnih novina, ali više o događajima koji su se odnosili na sukobe i razmimoilaženja. O radu Koncila pisano je u *Borbi*, *Vjesniku*, *Vjesniku u srijedu*, *Politici*. Dan nakon otvaranja Koncila *Borba* donosi članak »Katolička crkva suočena s jednovjekovnim promjenama u svijetu«. ⁶³ U članku se spominje da će svi katolički biskupi iz Jugoslavije, osim onih koji su zbog starosti i bolesti spriječeni, sudjelovati u radu Koncila. Istaknuto je da će i predstavnici Ruske pravoslavne crkve biti prisutni u službi promatrača. Isti list, nekoliko dana kasnije, uz naslov »Apel za mir iz Sikstinske kapele« objavljuje fotografije iz crkve sv. Petra s održavanja Koncila. U članku piše da se mogao čuti jedan od »politički najangažiranijih« govora pape Ivana XXIII. otkad je izabran za papu. Ističe se papin poziv šefovima država da spriječe uništavanja čovječanstva i očuvaju mir međusobnom pregovaranjem. ⁶⁴ Dopisnik iz Rima Živko Milić pisao je o Koncilu kao velikom događaju za Katoličku Crkvu, Italiju i cijeli svijet. Na kraju članka kaže: »Rim i Vatikan, kao centar katoličanstva, mnogo što su doživjeli u svojoj povijesti, ali ovakav Koncil atomskog doba još nisu.« ⁶⁵ Za *Vjesnik* je o Koncilu pisao Ivo Mihovilović, a u njegovim su člancima događanja tijekom zasjedanja uglavnom prikazivana kao borba suprotstavljenih strana. Piše da su koncili u većini slučajeva sazivani u teškim trenutcima i burnim krizama Crkve, stoga propituje kakvi su problemi potaknuli Crkvu na sazivanje Koncila. Spominje sukobe u Rimskoj kuriji, a za papu Ivana XXIII. kaže da je »modernijih i elastičnijih shvaćanja«, za razliku od svog prethodnika Pija XII. U jednom od članaka ističe da je Crkva zapala u veliku krizu, što iziskuje i nameće velike revizije i reforme te da je to glavni cilj sazivanja Koncila. Konstatira da je broj vjernika u opadanju i da to najviše zabrinjava papu. ⁶⁶ U sličnom tonu je i članak »Izgubljena bitka Vatikanskog Pentagona«. ⁶⁷

Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja održanoj 21. studenoga 1962. godine zaključeno je da se ne smije dopustiti da »reakcionarni« biskupi i svećenici razviju inicijativu u pogledu provođenja odluka Koncila ili tumačenja stavova koji su na njemu došli do izražaja po svojim shvaćanjima i tendencijama. Državne vlasti poticale su svećenička udruženja da budu nositelji informiranja o umjerenoj liberalnoj liniji u Crkvi i da se pritom koriste autoritetom pape. ⁶⁸ Predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja Moma Marković na sjednici održanoj 2. veljače 1963. godine rekao je da biskupima treba dati do znanja da država nema što mijenjati u svom odnosu prema Crkvi, ali da Crkva treba mijenjati svoj odnos prema državi. Istaknuo je da biskupi trebaju uskladiti svoje stavove s novim smjerom i postavkama Koncila kako bi se stvorio *modus vivendi*. ⁶⁹

U Komisiji su bili dobro informirani o događanjima na Koncilu. Informacije su dobivali od jugoslavenskog veleposlanstva u Rimu te iz katoličkog tiska koji su redovito pratili, ali i kroz razgovore koje su vodili s biskupima i svećenicima. Zanimali su ih stavovi biskupa

⁶³ V. KRALJEVIĆ, »Katolička crkva suočena s jednovjekovnim promjenama u svijetu«, *Borba*, 12. 10. 1962., str. 2.

⁶⁴ »Apel za mir iz Sikstinske kapele«, *Borba*, Zagreb, 18. 10. 1962., str. 4.

⁶⁵ »Ekumenski Koncil atomskog doba«, *Borba*, Zagreb, 28. 10. 1962., str. 2.

⁶⁶ »Vatikanski novi val«, *Vjesnik*, 14. 10. 1962., str. 4.

⁶⁷ »Izgubljena bitka Vatikanskog Pentagona«, *Vjesnik*, 29. 10. 1962., str. 3.

⁶⁸ Usp. R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, str. 473.

⁶⁹ HDA, KOVZ, pov. 44/1–1963., kut. 49.

i svećenika o novonastalim kretanjima u Katoličkoj Crkvi. Postojala je i preporuka da se nakon povratka biskupa s Koncila nađe pogodan način za kontaktiranje s njima i da se čuju komentari i mišljenja o Koncilu i njegovim rezultatima, kao i tendencijama koje se očekuju u daljnjem radu. Zatim, da se o svim razgovorima vode šire zabilješke i dostavljaju u Saveznu komisiju za vjerska pitanja.⁷⁰ Zbog dobivanja oprečnih podataka iz različitih izvora neki članovi Komisije pokazivali su određenu zabrinutost glede točnosti informacija o Koncilu. Stoga je predloženo da bi bilo dobro imati u Tajništvu za inozemne poslove jednog čovjeka koji bi bio u Rimu i pratio rad Koncila te im slao podatke.⁷¹ Potreba što većeg broja informacija proizlazila je iz činjenice što su državne vlasti htjele biti nositelji širenja ideja Koncila, iako ne izravno već preko Staleškog društva katoličkih svećenika.⁷²

Predstavnici državne vlasti stalno su naglašavali nejedinstvo u Crkvi, ali su isticali i veliku važnost što upravo papa zastupa ona strujanja koja »realno sagledavaju društveni razvitak«, odnosno stav onih snaga koje nastoje da se Crkva u svom osobnom interesu prilagodi novim odnosima i da pronađe svoje mjesto u takvim društvenim kretanjima. Očekivali su da će se Koncil odraziti i na Crkvu u Jugoslaviji i to ne samo u odnosu prema državi nego i unutar same Crkve. Osobito što se tiče nejedinstva, koje je po njihovim procjenama već postojalo kod jugoslavenskih biskupa, s tendencijom daljnjeg produbljivanja.⁷³ Stoga su biskupi u razgovorima s predstavnicima vlasti opovrgavali bilo kakvo nejedinstvo kako u Crkvi u Jugoslaviji tako i u općoj Crkvi.⁷⁴

Brzina odvijanja promjena na Koncilu iznenadila je vlast i stvarala potrebu za brzim djelovanjem, a pojedini članovi su u tome vidjeli i svojevrstu prednost. Dobrivoje Radosavljević, član Saveznog izvršnog vijeća, smatrao je da ti događaji otvaraju nove mogućnosti državi u isticanju svojih stavova, prije svega izoliranje reakcionarnih krugova u zemlji, koji su se protivili socijalističkom uređenju Jugoslavije i politici suradnje. Stoga kaže: »Mislim, da ako se time rukovodimo da nam stvarno Koncil i svi događaji, koliko god su

⁷⁰ HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47.

⁷¹ HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47.

⁷² O novinama Staleškog društva S. Iveković kaže: »Što se tiče *Male Danice* ona se prosto razgrabi i nije dovoljna. Mi smo išli prvo na 600 primjeraka, a sada je to dostiglo nakladu od 3 000, a za Hrvatsku je to malo. Prema svim ocjenama taj list je vrlo dobar. To nitko drugi ne uređuje nego mi.« HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47. Jedan od zaključaka sjednice Komisije za vjerska pitanja Hrvatske od 16. listopada 1962. bio je da treba pratiti rad Koncila, a da putem tiska Staleškog društva treba posvetiti punu pažnju njegovom radu, povećati nakladu *Male Danice* i taj list slati svim svećenicima i vjerskim školama na području Hrvatske, kao i u inozemstvo. HDA, KOVZ–zapisnici, knjiga 5.

⁷³ HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47.

⁷⁴ Nadbiskup Šeper u razgovoru s članom Komisije SR Hrvatske i podpredsjednikom Skupštine grada Zagreba Markom Blaževićem istaknuo je kako u svijetu i u Jugoslaviji prevladava uvjerenje o »podijeljenosti mišljenja na Koncilu, međutim da to nije točno, već da vlada atmosfera jedinstva bez obzira što postoje i različita mišljenja po nekim pitanjima.« HDA, KOVZ, pov. 23/1–1964., kut. 52. Zabilješka o razgovoru nadbiskupa Franje Šepera i Marka Blaževića, člana Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora SRH i podpredsjednika gradske skupštine grada Zagreba, 21. 1. 1964. O slobodi iznošenja različitih mišljenja u raspravama na Koncilu govorio je i splitski biskup Franić u razgovoru s Radom Dumanićem, predsjednikom narodnih odbora općine Split. Na pitanje Dumanića postoji li mogućnost na tako velikom skupu izraziti slobodno svoje mišljenje, ako ono nije u skladu s dogmatskim načelima Crkve. Franić je odgovorio da na Koncilu vlada potpuna sloboda izražavanja i da saborskim ocima nitko neće oduzeti položaj ili ih zbog toga pritvoriti. Na kraju je dodao: »Kada bi mi srećom imali toliku slobodu u izlaganju naših mišljenja, kavu u Italiji ima opoziciona stranka i štampa i sva ostala sredstva.« HDA, KOVZ, pov. 2/1963., kut. 48. Zabilješka o razgovoru između predsjednika NO općine Split Rade Dumanića i splitskog biskupa Frane Franića 3. 1. 1963.

iznenađujući i s kojom brzinom idu, da nam daju toliko materijala da možemo nastupiti postepeno ali ofenzivnije, s obzirom na diferencijaciju koja će se produbiti unutar samog episkopata i unutar Crkve.«⁷⁵ Neki članovi Komisije upozoravali su da se previše optimistično gleda na promjene u Crkvi. Komentirajući godišnje izvješće Komisije za 1962. godine Željko Dežmar, član Komisije, kaže: »U vezi Koncila i depolitizacije Crkve gleda se previše optimistično, trebalo bi izvještaj pisati o novom valu smišljene i pametne politike sa strane Svete Stolice, te da će to otežavati djelatnost i kontakte s Crkvom.« Na kraju je još dodao: »presmiono je napisana tvrdnja da je Crkva priznala nesavladivi uspon socijalizma, te je primorana da revidira svoje stavove i da traži način da se prilagodi takvim promjenama u svijetu«⁷⁶.

Savjet za prosvjetu zatražio je 1. travnja 1963. godine od općinskih Narodnih odbora da se kod pregleda vjerskih škola posebno obrati pozornost na to kako se odražava karakter Koncila na škole.⁷⁷ Može se zaključiti da je državnim vlastima bilo stalo da ideje započete na Koncilu zažive u svim segmentima crkvenog i društvenog života. Ipak, značajnijih pozitivnih komentara Koncila u javnosti nije bilo. Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja 21. studenoga 1962. godine Radosavljević upozorava da »ne bi valjalo da naši aktivisti Socijalističkog saveza i društvenih organizacija, javno na širim sastancima zauzmu takve pozicije da veličaju pozitivne promijene u Crkvi i papu«⁷⁸.

S obzirom na značenje koje koncili imaju za Crkvu, jedno od glavnih pitanja koje je zaokupljalo državna tijela vlasti jest u kojem smislu Koncil može utjecati na procese u Crkvi i na njezine stavove u pogledu razvijanja daljnjih odnosa s državom? Jedan od problema kojeg su se pribojavali kao posljedice Koncila bio je pojačana aktivnost Katoličke Crkve u nastojanju da ojača svoj utjecaj na vjernike, osobito u pastoralnom radu s mladima.⁷⁹

Na čelo Crkve 21. lipnja 1963. godine dolazi papa Pavao VI., koji u svojoj prvoj poruci svijetu najavljuje da će »najvažniji dio pontifikata predstavljati nastavak Drugoga eukumenskog vatikanskog koncila, u kojeg su uprte oči svih ljudi dobre volje«⁸⁰. Najavio je i zalaganje za zemlje u razvoju i spremnost sudjelovanja u očuvanju mira: »svima nudimo svoju mirnu, ali odlučnu suradnju da se očuva veliki dar mira u svijetu«⁸¹. Gotovo svi predsjednici država, republika i vlada uputili su srdačne čestitke i želje novom papi. Stigle su i iz onih zemalja u kojima je Katolička Crkva bila u teškom položaju.⁸² U Jugoslaviji

⁷⁵ HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47. Zapisnik sa sjednice Savezne komisije za vjerska pitanja od 21. 11. 1962.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ HDA, KOVZ, pov. 65/1–1963., kut. 49.

⁷⁸ HDA, KOVZ, pov. 147/1–1962., kut. 47. Zapisnik sa sjednice Savezne komisije za vjerska pitanja od 21. 11. 1962.

⁷⁹ HDA, KOVZ, pov. 63/1–1963., kut. 49.

⁸⁰ Usp. G. ALBERIGO, *Kratka povijest II. Vatikanskog koncila*, str. 70.

⁸¹ *Glas Koncila*, 30. lipnja 1963., Habemus Papam.

⁸² Predsjednik SSSR-a Nikita Hruščov u čestitki piše: »Izvolite, molim, primiti moje čestitke i moje želje za uspjeh u razvijanju svih djelatnosti u korist mira i miroljubive koegzistencije među narodima – djelatnost kojima je pokojni papa Ivan XXIII. posvetio tolika nastojanja.« Predsjednik Jugoslavije Josip Broz Tito uputio je brzoglav sljedećeg sadržaja: »Povodom Vašeg izbora za poglavara katoličke crkve molim Vas da izvolite primiti moje iskrene čestitke i želje da Vaš pontifikat doprinese razumijevanju i suradnji među narodima i državama i stabilizaciji mira u svijetu«. Vidi u: *Glas Koncila*, 30. 6. 1963.

je bio velik interes za izbor novog pape. Dnevni tisak je češćim osvrtima pisao o konklavama, a izbor kardinala Montinija komentirali su sa simpatijama i isticali da je njegovim izborom zajamčen nastavak Koncila kao i programskih ideja Ivana XXIII.⁸³ Važnim su smatrali istaknuti da se papa nema namjeru miješati u »zemaljske vlasti«⁸⁴.

U Komisiji su isticali da je Pavao VI. nastavio s pozitivnom politikom svog prethodnika, dajući joj svoj osobni »diplomatski ton«. Vlast je smatrala da papin put u Svetu Zemlju ima cilj postaviti temelje za čvršće povezivanje s Istokom, da bi se ostvarenjem jedinstva svih kršćana omogućio prodor Katoličkoj Crkvi u krajeve svijeta gdje je njezin utjecaj bio neznatan. Time bi ona dobila određene pozicije u dijelu svijeta u kojem je socijalizam već sada dominantan društveni sistem.⁸⁵

Papa Pavao VI. bio je »rođeni diplomat«. Nije bio samo djelatnik crkvene diplomacije nego i njezin teoretičar i branitelj. Prije nego što je postao papa, u jednom govoru iz 1951. godine o crkvenoj diplomaciji rekao je da »ona šalje svoje predstavnike u razne zemlje, ne samo da bi branila prava Svete Stolice, Crkve, već ih šalje također da bi branili prava i služili u potrebi naroda u tim zemljama«⁸⁶. Pavao VI. nije oklijevao s nastavkom Koncila. Međutim, što se tiče dijaloga s komunističkim zemljama, ipak se osjećala određena suzdržanost. Prije svega zbog primjedbi koje su dolazile od vjernika i svećenika iz komunističkih zemalja. Neki su smatrali da su pregovori štetni jer sama činjenica da ih Sveta Stolica prihvaća ili traži kao sugovornika komunističkim je režimima bilo priznanje, ne samo snage i stabilnosti nego i pouzdanosti. Često se pojavljivao i prigovor da se otvorenim dijalogom s takvim režimima sprečavalo Svetu Stolicu da javno osudi ugnjetavanje Crkve u komunističkim zemljama.⁸⁷ Unatoč prigovorima i dvojabama, papa je nastavio dijalog. U odgovoru na čestitku koji je uputio Josipu Brozu Titu zaželio je »izobilje Božje naklonosti stanovništvu Jugoslavije«⁸⁸.

U Jugoslaviji je sve više prevladavalo mišljenje da je poželjno nazočiti događajima vezanim za Crkvu. Naime, prilikom održavanja prijama u Vatikanu u povodu ustoličenja novog pape nazočan je bio i veleposlanik Jugoslavije Ivo Vejvoda.⁸⁹ U kratkom srdačnom razgovoru papa je veleposlanika držao za ruku te zahvalio na dolasku predstavnika iz Jugoslavije na ustoličenje i izrazio nadu da će njegov pontifikat dovesti do »poboljšanja odnosa između Vatikana i Jugoslavije«⁹⁰. U Jugoslaviji su svoje prisustvo opravdali »pogodnim trenutkom« da se na početku pontifikata novog pape svojim prisustvom utječe na njega i njegovu političku liniju bez »političke štete«.⁹¹

⁸³ »Izabran da nastavi Roncallija«, *Vjesnik*, 22. 1963., str. 3.; »Kardinal Montini – papa Pavao VI.«, *Vjesnik*, 22. 6. 1963., str. 1.

⁸⁴ »Pavao VI.: Vatikan nema namjeru da se miješa u zemaljske vlasti«, *Politika*, 25. lipnja 1963., str. 1.

⁸⁵ HDA, KOVZ, Knjiga zapisnika br. 6., 1.2. i 8.2. 1964.

⁸⁶ Usp. A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti*, str. 142.

⁸⁷ *Isto*, str. 147.

⁸⁸ »Izobilje Božje naklonosti stanovništvu Jugoslavije«, *U ime Gospodnje habemus Papam – imamo Papu. Njegova svetost papa Pavao VI.* (ur. B. DUDA i Z. LAJOŠ), str. 11.

⁸⁹ »Ambasador Vejvoda prisustvovat će ustoličenju pape Pavla VI.«, *Politika*, 28. lipnja 1963., str. 1.

⁹⁰ HDA, KOVZ, pov. 130/1–1963., kut. 51. Informacija o prijemu u Vatikanu povodom ustoličenja pape Pavla VI. i razgovor veleposlanika Vejvode s profesorom N. Jaegerom u Rimu.

⁹¹ HDA, KOVZ, pov. 130/1–1963., kut. 51.

Sve te geste i događaji dali su poticaj za nastavak pregovora⁹² između Svete Stolice i Jugoslavije. Papa je dao dopuštenje da se nastave međusobni kontakti koji su imali neslužben karakter, a u lipnju 1964. godine postali su službeni.⁹³ U Beogradu je 25. lipnja 1966. godine potpisan *Protokol* između predstavnika vlade Jugoslavije i predstavnika Svete Stolice u cilju sređivanja odnosa između Crkve i države.⁹⁴ Vatikanska se diplomacija za vrijeme pontifikata Pavla VI. upustila u diplomatsku pustolovinu s komunističkim zemljama Istočne Europe (*Ostpolitik*) s neizvjesnim završetkom. Koliko su pregovori bili teški i neizvjesni, najbolje opisuje naslov knjige Casarolija, sudionika pregovora, *Mučeništvo strpljivosti*.

S papom Pavlom VI. započelo je veliko putovanje papa, što je Ivan Pavao II. odlično ugradio u svoj pontifikat. Prvo putovanje u siječnju 1964. godine bilo je hodočašće na sveta mjesta u Izraelu i Jordanu. Nekoliko tjedana prije završetka Koncila govorio je 4. listopada 1965. godine pred općom skupštinom Ujedinjenih naroda u New Yorku, a govor je privukao veliku pozornost svjetske javnosti. Time je i za buduće pape bio otvoren put na međunarodnu pozornicu. Papa je putovao u zemlje Trećeg svijeta, u zemlje u razvoju i u industrijske države, odlazio je u područja u svijetu gdje je kršćanstvo u manjini. Jedino mu je put u takozvani Drugi svijet, u Istočni blok, ostao uskraćen: posjet Poljskoj nije uspio zbog veta komunističkih moćnika. Papa je ta putovanja gledao kao poseban oblik obnašanja Petrove službe, htio je time sadržaj Koncila donijeti u mjesne Crkve cijeloga svijeta.⁹⁵

3. Utjecaj Drugog vatikanskog koncila na crkveno-državne odnose

Na početak pregovora između Svete Stolice i Jugoslavije bitno su utjecale nove koncilске orijentacije u Crkvi za dijalog sa suvremenim svijetom te međunarodni položaj Jugoslavije kao nesvrstane i socijalističke države, koja je pokazivala spremnost pružiti Crkvi više prostora za vjersku djelatnost.⁹⁶ Isto tako borba između unitarista i federalista u Jugoslaviji, upravo u vrijeme Koncila, otvorila je prostor za određenu popustljivost prema Crkvi i religiji općenito.⁹⁷ Iako je prvotna ideja vrha jugoslavenske vlasti bila da se pregovori isključivo mogu i trebaju voditi s biskupima u zemlji, na tome su prestali inzistirati upravo u vrijeme održavanja Koncila. U prethodnim godinama jedna od glavnih optužaba na račun Svete Stolice bila je da se miješa u unutarnje stvari zemlje i da vrši negativan utjecaj na jugoslavenske biskupe. U razdoblju normalizacije odnosa takve izjave su se rijetko mogle čuti, štoviše smatrali su da »Vatikan može i treba da vrši utjecaj na biskupe«⁹⁸.

⁹² U prosincu 1952. Jugoslavija je prekinula diplomatske odnose sa Svetom Stolicom. U vrijeme održavanja Koncila poboljšavaju se odnosi Svete Stolice i Jugoslavije što je dovelo do pregovora o ponovnoj uspostavi diplomatskih odnosa. Nakon završetka pregovora potpisan je *Protokol* u Beogradu 25. lipnja 1966., a diplomatski odnosi obnovljeni su 1970. godine. Vidi više u: A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti*, str. 299–369.

⁹³ *Isto*, str. 318.

⁹⁴ O pregovorima vođenim između Svete Stolice i Jugoslavije vidi više u: M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, str. 282.–324.

⁹⁵ H. KRÁTZL, *Moja Crkva u svjetlu papá*, str. 58–60.

⁹⁶ V. CVRLJE, *Vatikanska diplomacija*, str. 116.

⁹⁷ Ivo BANAC, *Hrvati i Crkva*, Zagreb, 2013, str. 119.

⁹⁸ HDA, KOVZ, pov. 24/1–1963., kut. 49.

Iako su službeni pregovori između Svete Stolice i Jugoslavije počeli pred završetak Koncila, neizravna komunikacija je krenula odlaskom biskupa na Koncil, dakle upravo preko biskupa. Komisija za vjerska pitanja bila je zadužena obaviti razgovor s biskupima prije odlaska na Koncil radi izdavanja putovnica. Vlasti su lokalnim tijelima sugerirale opreznije postupanje prema svećenicima. Inzistirali su na međusobnim kontaktima jer su to smatrali najučinkovitijim oblikom utjecaja na svećenike, pri čemu su radili male ustupke i pozitivno rješavali neke molbe u nadi da će to popraviti odnos s Crkvom u zemlji te na taj način odaslati pozitivnu sliku o Jugoslaviji u inozemstvo.

Predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja Marković u jednoj diskusiji je istaknuo: »Sama činjenica, da smo od tisuću kontakata koje smo mogli imati, realizirali svega jednu četvrtinu, prilično je simptomatična. To je argument koji nas navodi na konstataciju da nismo iskoristili one mogućnosti koje smo imali. Moramo također pristupiti rješavanju nekih rješivih pitanja, a takvih ima niz. Rješiva pitanja treba rješavati da bi nerješiva ne rješavali. Ako tako idemo imat ćemo rezultate, ali je zlo u tome što često rješavamo probleme ne rješive. Zbog toga se dovodimo u kompliciranu situaciju i otežavamo svoju aktivnost.«⁹⁹

Kao važan čimbenik utjecaja na politiku Crkve u odnosima prema državi vlast je smatrala da je bitno raditi na produbljanju diferencijacije u Crkvi. Na savjetovanju članova Komisije u Zagrebu iznesen je stav da će »kod vjernika, diferencijacija nastajati normalno, snagom našeg socijalističkog razvitka i kroz njihovo aktivno učešće u društvenom i političkom životu naše socijalističke zajednice. Produbljanje diferencijacije među svećenicima, biskupima, a naročito među onima u općinama treba da se pokloni posebna pažnja. Takva diferencijacija nameće nam se kao nužan proces kada se govori o razvijanju odnosa crkva-država.«¹⁰⁰

Savezna komisija za vjerska pitanja sugerirala je članovima Komisije SR Hrvatske da nakon svakog zasjedanja Koncila nađu pogodan trenutak za susret s biskupima te da ispitaju njihova mišljenja o Koncilu i prilagođavanju Crkve suvremenim društvenim zbivanjima.¹⁰¹ U Komisiji su bili iznenađeni postupanjem nadbiskupa Šepera, koji nakon povratka s Koncila nije našao vremena da posjeti ni republičke ni savezne predstavnike vlasti.¹⁰² Kada je nadbiskup Šeper došao na razgovor u Komisiju 24. travnja 1963. godine, odmah na početku je napomenuo da je osim službenih stvari došao i da upozna predsjednika Komisije s radom Koncila. Istaknuo je da su mu to savjetovali u jugoslavenskoj ambasadi u Rimu »jer da drugove u zemlji te stvari zanimaju«.¹⁰³ Nadbiskup je govorio o Koncilu općenito, s naglaskom na samu organizaciju i tempo rada. Ivekovića ja zanimalo kako se naši biskupi snalaze na Koncilu i smatraju li da će i za odnose s Jugoslavijom biti neke koristi. Međutim, Šeper o tim pitanjima nije iznosio svoja stajališta.¹⁰⁴

⁹⁹ HDA, KOVZ, pov. 63/1–1963., kut. 49.

¹⁰⁰ *Isto.*

¹⁰¹ HDA, KOVZ–zapisnici, knj. 5. Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja SRH od 16.12. 1963.

¹⁰² HDA, KOVZ–zapisnici, knj. 5. Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja SRH od 14. 2. 1963.

¹⁰³ HDA, KOVZ, pov. 74/1963., kut. 50. Zabilješka o razgovoru između S. Ivekovića predsjednika Komisije za vjerska pitanja SRH i nadbiskupa F. Šepera 24. 4. 1963.

¹⁰⁴ *Isto.*

Takva pitanja postavljana su i drugim biskupima, međutim njihovi odgovori uglavnom su se odnosili na značenje Koncila za samu Crkvu. Šibenski biskup Josip Arnerić govorio je o značenju narodnog jezika u liturgiji.¹⁰⁵ O pitanjima mira i smjernicama Ivana XXIII. u enciklikama *Mater et Magistra* i *Pacem in terris* đakovački biskup Stjepan Bauerlajn kaže da je Crkva oduvijek bila za mir.¹⁰⁶ Splitski biskup Franić, u razgovoru s Ivekovićem, predsjednikom Republičke komisije, istaknuo je da ne smije biti netrpeljivosti i nerazumijevanja između Crkve i države te da biskupi potiču svećenike na poštivanje državnih zakona. Naglasio je da su u tom pogledu pretekli i samog papu te da su liberalniji od samog govora pape.¹⁰⁷

Posebno važnim pitanjima u odnosu s Crkvom država je smatrala stav biskupa prema svećeničkoj emigraciji,¹⁰⁸ objektivno prikazivanje položaja Katoličke Crkve u zemlji i odnos prema Staleškom društvu katoličkih svećenika. Nakon što biskupi nisu popustili u davanju bilo kakve izjave o emigraciji i nisu promijenili mišljenje o Staleškom društvu katoličkih svećenika,¹⁰⁹ tijela vlasti nisu bila zadovoljna utjecajem Koncila na biskupe. U izvješću Komisije SR Hrvatske o odnosu s Crkvom u 1964. godini piše: »Prema podacima s kojima raspolažemo, veći dio naših biskupa bio je više naklonjen tradicionalnim, a malo ili nimalo onima koji su u stanju da sagledaju nova kretanja i realne zahtjeve za preobražaj sadašnjeg svijeta u pravcu koegzistencije. Upravo se sada postavio problem u tom smislu što većina naših biskupa ne želi da se angažira i pruži podršku onim snagama u Katoličkoj Crkvi koje nastoje da se, u skladu s općim prilikama u svijetu i objektivnim položajem Crkve, što bolje prilagode suvremenim odnosima i da ažuriraju politiku Crkve dajući joj progresivnije obilježje.«¹¹⁰

Dok su se jugoslavenske vlasti nadale da će Koncil i promjene u Crkvi, koje su po njihovom mišljenju bile pozitivne, utjecati na biskupe u smislu uspostavljanja boljih odnosa s državom, došlo je do sve veće aktivnosti u radu s vjernicima.¹¹¹ Koristeći se situacijom političkog popuštanja, Crkva je svoju djelatnost usmjerila na rad s vjernicima, posebice s mladima, koristeći se raznolikim metodama i sredstvima.

¹⁰⁵ HDA, KOVZ, pov. 20/1963., kut. 49. Zabilješka o razgovoru između S. Ivekovića predsjednika Komisije za vjerska pitanja NRH i šibenskog biskupa Josipa Arnerića 1. 2. 1963.

¹⁰⁶ Usp. Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, sv. III., 1961.–1964., Zagreb, 2012., str. 397.

¹⁰⁷ *Isto*, str. 374–375.

¹⁰⁸ Jedna od tema u pregovorima između Svete Stolice i Jugoslavije bila je svećenička emigracija. U razgovoru predsjednika Komisije Senjanovića i nadbiskupa Šepera Senjanović je spomenuo kako je papa osobno zainteresiran kao i Jugoslavija za uspostavu službenih odnosa. Pritom je naglasio da će jedno od pitanja od strane jugoslavenske vlade sigurno biti držanje jednog dijela svećeničke emigracije. Na kraju je napomenuo kako bi i Katolička Crkva u zemlji, Šeper osobno i episkopat u cjelini, trebali pokazati više dobre volje u rješavanju toga pitanja. HDA, KOVZ, pov. 23/1–1964., kut. 52. Zabilješka o razgovoru vođenom između predsjednika Komisije I. Senjanovića i nadbiskupa F. Šepera. 10. 7. 1964.

¹⁰⁹ Predsjednik Komisije Senjanović prilikom razgovora s nadbiskupom Šeperom pitao bi li se pod nekim uvjetima mogao izmijeniti službeni stav Crkve prema Staleškom društvu katoličkih svećenika. Šeper je odgovorio da je više puta rekao: »Dok bude, ili ako bude UDB-a komandirala s tim Društvom, a de facto oni njih sakupljaju, nagovaraju itd., dotle nikad neće Crkva moći na to pristati«. HDA, KOVZ, pov. 23/1–1964., kut. 52. Zabilješka o razgovoru vođenom između predsjednika Komisije za vjerska pitanja SRH, I. Senjanovića i zagrebačkog nadbiskupa F. Šepera 10. 7. 1964.

¹¹⁰ HDA, KOVZ–zapisnici, knj. 7. Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja SRH od 19. 2. 1965.

¹¹¹ O pastoralnim gibanjima u Hrvatskoj u vrijeme i nakon Koncila vidi više u: Josip BALOBAN, »Pokoncilski pastoralno-teološki pomaci«, *Bogoslovska smotra*, god. 70, br. 3–4, Zagreb, 2000., str. 559–583.

U vrijeme kad je najavljen Koncil Crkva u Jugoslaviji, zbog loših odnosa između Crkve i države, nalazila se u teološko-kulturnoj krizi. Došlo je do prekida teološke komunikacije s katoličkim Zapadom, kao i zabrane tiskanja teološke literature u zemlji.¹¹² Upravo je odlazak biskupa na Koncil omogućio upoznavanje s teološkim dostignućima Crkve u svijetu. Crkva je poduzela i druge aktivnosti kao što su slanje svećenika na studij u inozemstvo, otvaranje novih župa, gradnja crkava, pokretanje katoličkog tiska. O pojačanoj aktivnosti Crkve svjedoči i izjava kardinala Šepera krajem 1964. godine, prigodom desete godišnjice biskupskog ređenja: »Uvjeren sam da se možda nikad prije u povijesti naše nadbiskupije nije ovako intenzivno radilo na polju dušobrižništva.«¹¹³

Zaključak

Drugi vatikanski koncil dao je velik doprinos crkvenoj obnovi, osobito na polju liturgije, okretanja oltara narodu i bogoslužja na materinjem jeziku. Liturgijska obnova bila je glavno područje na kojem su svi vjernici mogli uočiti reforme koje je uveo Koncil. Osim obnove, koja je imala veliko značenje za Crkvu, Koncilom Crkva je zakoračila u novo razdoblje u kojem će odnosi sa suvremenim svijetom biti u središtu pozornosti.

Novo lice Crkve oslikavalo se u zauzimanju Ivana XXIII. u rješavanju dramatičnih problema u svijetu kao što su razoružanje, glad, rasizam, ravnopravnost među državama i zalaganje za mir. Upravo iz tih polazišta, koja su imala temelj u govorima i enciklikama pape Ivana XXIII., razvila se politika odobravanja i uvažavanja ideja Koncila u Jugoslaviji. Pozitivni stavovi vlasti u Jugoslaviji o Koncilu, papi Ivanu XXIII. i Pavlu VI. otupili su oštricu komunističke represije i otvorili Crkvi mali prostor aktivnosti na polju pastorala.

Kako ne bi ugrozila ugled Jugoslavije na međunarodnom planu i pogoršala odnose Jugoslavije i Svete Stolice, koji su bili u fazi normalizacije, vlast je sve više tolerirala djelatnost Crkve u zemlji. Posebnu pozornost posvećivali su stvaranju podjela u Crkvi među biskupima i svećenicima, a tekuća pitanja i probleme nastojali su rješavati više razgovorima, a manje zabranama i kažnjavanjima. Kroz razne ustupke i pozitivno riješene molbe vlast je nastojala dati podršku, po njima, »liberalnim biskupima i svećenicima« koji su zastupali ideje Koncila, kako bi eliminirala one koji su zastupali »reakcionarne stavove« i na taj način Crkvi stavila pod kontrolu komunističkog režima. Iako je komunistička vlast u Jugoslaviji u vrijeme održavanja Koncila kao i nakon potpisivanja Protokola prividno tolerirala vjerski život u zemlji i težila normalizaciji odnosa sa Svetom Stolicom, nije odustala od nastojanja potpune eliminacije religije.

Zadaću praćenja i izvještavanja vrha vlasti o stanju u vjerskim zajednicama imala je Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, koja je bila jako dobro organizirana od savezne razine do republičke i općinske. Za razliku od poslijeratnih godina, Komisiji su činili sve obrazovaniji i stručniji kadrovi koji su revno i marljivo pratili vjerske zajednice. U vrijeme održavanja Koncila u Komisiji SR Hrvatske organizirana su savjetovanja članova, pisana su izvješća Saveznoj komisiji od koje su dobivali direktive kako postupati i kreirati poli-

¹¹² Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996., str. 481.

¹¹³ *Glas Koncila*, god. 3, br. 19, 27. rujna 1964., str. 7.

tičku aktivnost u novonastalim okolnostima. Uvidom u arhivsku građu može se zaključiti kako je Komisija imala važnu ulogu u međusobnim odnosima Crkve i države. U nastojanju da Crkvu oslabi raznim taktiziranjima i stvaranjem podjela među biskupima i svećenicima vlast je otvorila vrata koncilskim idejama. Drugi vatikanski koncil imao je velik doprinos normalizaciji odnosa između Crkve i države te na taj način Crkvi u Jugoslaviji otvorio mali prostor prisutnosti u društvenom i javnom životu zemlje.

SUMMARY

THE SECOND VATICAN COUNCIL AND CHURCH-STATE RELATIONS IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF CROATIA

The Second Vatican Council, the twenty-first in the history of the Church, was held in the Vatican from October 11, 1962, to December 8, 1965. The Council was convened and opened by Pope John XXIII, and after his death on June 3, 1963, it was continued by Pope Paul VI. The Council produced 16 documents of varying importance, which as a whole constitute a comprehensive and far-reaching set of ideas, guidelines, and inspirations. Four major foundational documents, called constitutions, were adopted, along with nine decrees and three declarations. Bishops from around the world participated in the Council, including bishops from Yugoslavia, who, after a long period of isolation, were able to leave the country and visit Rome. During the Council, there were numerous contacts between representatives of the authorities and priests and bishops in Yugoslavia, as well as with representatives of the Holy See. The Yugoslav authorities showed great interest in the work of the Council, as well as in the pontificates of John XXIII and Paul VI. The aim of this paper is to shed light on the circumstances that led to the possibility of bishops attending the Council, as well as the attitudes of the authorities toward the Council and the monitoring of the Council in Yugoslavia, as reflected in the documents of the Commission for Relations with Religious Communities. The research is based on archival material from the Commission for Relations with Religious Communities of the Executive Council of the Parliament of the Socialist Republic of Croatia, which is preserved in the Croatian State Archives in Zagreb.

KEY WORDS: *Second Vatican Council, John XXIII, Paul VI, Catholic Church, Yugoslavia, Commission for Relations with Religious Communities*